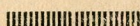

життя чисту голубку, — „нову бджолу Божу до свого вулика“, як казав святий Антоній-Пустинник. Колюмба тепер мала змогу всамперед замолити гріхи — вільні й невільні — своєї нещасної матері.

В кляшторі стару черницю чекала додаткова радість. Емерль що вчувала себе майже дужою, сповістила, що батько, котрий саме сьогодні її відвідав, дав свою згоду, щоб і вона лишилась в кляшторних стінах.

Щоки абатиси були цілком мокрі від сліз, очі побожно дивились на чудотворний образ Богоматері, але уста безпереривно всміхались: її радість внутрішня не могла не виявитись на-зовні.

— Істину співає псальмопівець, кажучи: „Ранком, перед сніданням посилаєш Ти, Господи, людині спробу тяжку. І перш, як заходить вечір, вже потішиш її“, — повторювала мати Ерентруда увесь той щасливий для неї й всього кляштору день.

Д. Скитський.

До методології історії літератури Мих. Грушевського.

„Історія української літератури“ Михайла Грушевського, доведена в п'ятих томах¹⁾ до початку XVII ст., носить на собі нестерті сліди небуденної особистости автора: енергія слова, глибока умова культура, ширина погляду, сміливість у висновках і несподіваних паралелях, оригінальність думки, а при тому величезна ерудиція — це все прикмети, що надають творові незмірної ціни та приковують увагу читача й побуджують думку до праці. Грушевський мав три великі дари природи, що дуже рідко виступають разом: хист аналізи, що так блискуче виявився напр. в аналізі літописів; хист синтези, завдяки якому охоплює великі цілості та вишукує провідні ідеї епох; врешті інтуїцію, що дає йому змогу збагнути внутрішню значність фактів та добачити звязки, невидні для кого іншого.

Під оглядом багатства матеріалу й проблем, а також методи займає історія літератури Грушевського окреме місце серед українських праць з тієї ділянки. Одначе слід заздальгідь зазначити, що в теоретичній підбудові твору помітні деякі риси несуттєвості. Історик літератури стоїть перед завданням: або відтворити літературне життя минулих віків з усіма його величинами без уваги на те, чи лишили вони чи не лишили по собі відгомін у дальшому розвитку літератури, і таким чином перенести нас у кожний момент минулого, примусити минуле промовляти до нас своєю мовою (на такому становищі стоїть проф. Сорбони D. Mognet); або він бере на увагу тільки те, що було велике й творче в минулому, що мало здатність запліднювати

¹⁾ тт. I—III появилися у Львові 1923 р., IV і V. у Києві 1925 і 1927 р.

духове життя пізніших віків, тобто жило „посмертним життям“, трансформуючись у душах пізніших творців. Огож історія літератури М. Грушевського в своїм фактичним переведенні стоїть радніше на першому становищі; натомість у своїх теоретичних міркуваннях Грушевський схиляється до другого становища, висловлюючи погляд, що історик літератури „вибирає найбільш важні й характеристичні“ твори, „спиняється на найбільших письменниках, найяскравіших репрезентантах доби“. (Іст. літ. I, 15). Щоправда, він робить застереження для тих випадків, коли літературний матеріал якоїсь доби бідний. В оцінці ваги літературних творів він послуговується різними критеріями. На його думку „історик літератури при доборі матеріялу кладе головну вагу на цю чи ту прикмету творів, у залежності від того, з якого боку він підходить до свого завдання — яку мету собі ставить“ (I, 15), оцінюючи твори чи з огляду на їх „впливи на дальший розвій словесної творчости, або на розвій життя взагалі“, чи з огляду на їх провідні ідеї; чи врешті звертаючи увагу на їх „високу артистичність“.

Така мінливість становища зазначилася нерівністю в трактуванні окремих фаз літератури. І так в огляді книжньої літератури княжої доби читаємо, що автор „рішив приложити особливі старання до того, аби естетична і психологічна сторона старої творчости якнайживіше вступала“, а тому вага праці „якнайдалше пересунулась від зверхнього огляду памяток словесної творчости на цю аналізу її внутрішнього змісту й естетичних досягнень“. (Іст. літ., III, 270). Іншим знову разом, у частині, присвяченій літературі на переломі XVI—XVII ст., автор признається, що притягав „навіть такий матеріял, що властиво не заслугував би цього з чисто літературного, емоційно-естетичного погляду“ (V, 503), а робив це з уваги на бідність, з невеликими винятками, літературної продукції тієї доби.

Не вважаючи на сильне підкреслення естетичних моментів, у Грушевського переважає ідеологічна та соціологічна інтерпретація літературної творчости. З одного боку він задивляється на історію літератури як на історію ідей та трактує літературну форму як чинник, щоправда, важний, але другорядний; з другого боку розглядає словесність як „функцію людського соціального життя“, як відбиток „взаємовідносин творця й його соціального оточення“ (I, 21), ставить собі завдання: „дослідити поетичну творчість не тільки як соціальний факт, але і як соціальну функцію громадянства: що вкладає сюди громадянство в різних стадіях своєї еволюції, яку службу несе ця функція в сумі громадського життя і як відбиває на собі те життя“. (I, 20).

Так то історика, що стежить за розвитком духового життя в часі та перехрещування й відбиття на рідному ґрунті різноманітних чужих впливів, доповнює соціолог, що дивиться на суспільне життя в перерізі, досліджує функції суспільного організму, звязок і ролю матеріальних та духових проявів життя, звязок духових функцій з формами суспільного ладу та економічним

станом. Соціологічний підхід виявився найвиразніше в I-му томі історії літератури, де переведена аналіза словесної творчості найдавніших діб українського життя. Як приклад такого підходу може послужити нам напр. пояснення генези дружинного епосу та сільсько-господарської поезії, що виникли перший на ґрунті степового військового життя, а друга на ґрунті хліборобської культури північних українських земель.

Розглядаючи літературу в її залежності від суспільного ускладнення українського народу в різних добах його життя, Грушевський все таки трактує її як продукт нації, що має як живий організм, своєрідну структуру. Тим то — всупереч російським історикам літератури, що анектували київську добу до російської літератури, — старається Грушевський виявити українського національного духа навіть у книжнім письменстві тієї доби, знайти в ньому „живий національний зміст“ (II, 10). Присвячуючи багато уваги питанню міжнародних впливів, зокрема в ділянці неписаної (усної) творчості, Грушевський далекий від того, щоб зводити сюжети, мотиви й форму тієї творчості до самих запозичень. Навпаки, він дошукується скрізь, навіть у засвоєних речах, — первісних, оригінальних рис, що надають своєрідну фізіономію українській словесній творчості.

В царині літературних впливів Грушевський розкриває раз-у-раз широкі перспективи. Наведемо декілька прикладів на це: I так у народних легендах про творення світу Богом і Сатанілом дошукується впливу ідей та образів маніхейсько-богомільських, що в їх основі лежав яркий дуалізм (IV, 386). До Соломонових легенд наводить паралелі з індійської „Панчатантри“ та популярної в середніх віках збірки повістей п. з. „Римські історії“ (Gesta Romanorum). В декоративності стародавньої нашої пісенної творчості з її мальовничими образами саду-винограду, що його стереже дівчина та збирає золоту росу; білої берези з золоту корою, що її обколупують райські пташки; пав, що по горі ходять та піря ронять — в усіх таких образах добачує вплив стилю романсько-візантійського, „іконописного, замилуваного у тяжких, багатих тонах декорації“ — так у поезії, як і в одягах, ювілерству та декоративному мистецтві (I, 277). — Розбираючи питання впливів скандинавського епосу та героїчний східно-словянський епос, висуває здогади, що подібності між ними походять з мандрівних мотивів, чи „з спільних християнських, візантійських або орієнтальних ісламсько-юдаїстичних або індійських джерел, з котрих східно-словянський епос міг черпати на власну руку незалежно від германської поезії“ (IV, 300). — Грушевський розвиває погляди (в V. томі) про вплив містично аскетичних ідей, що йшли на Україну в XIV ст. з Болгарії та з Атонської гори, що їх відгомін маємо пізніше на переломі XVI/XVII ст. в житті та творчості Івана Вишенського. Він кидає сміливі думки про відгомін на українським ґрунті подібних містичних ідей Західної Європи, а також присвячує окремий розділ V-го тому „відгомоном чеського релігійно-національного руху“.

Та найбільше своєрідности методи виявив Грушевський у трактуванні літератури як органічного вияву вікового росту українського народу. Коли пригадаємо собі фази розвитку поглядів на українську літературу, мусимо признати, що Грушевський завершив будову тієї літератури як суцільного організму. Яка тут віддаль від тих поглядів, що вважали українську літературу за пізній продукт романтичних ідей народности! Правда, вже Пипін починав історію української літератури з литовської доби. Огоновський зарахував до української літератури й книжність старокняжих часів, одначе він трактував давню літературу побіжно, недоцінював її за її, мовляв, „мертвеччину“ й „візантійщину“, так що у нього „властива“ українська література починається таки від Котляревського. Згодом настала доба гарячкового збирання всіх памяток стародавнього письменства, а слідом за тим можна вже було значно серйозніше й ширше потрактувати старе письменство (Возняк). Але й при таких поставленні справи історія літератури не була всилі висвітлити духову творчість українського народу в непереривності його розвитку, коли обмежувалась до писаних памяток, не вмючи, як слід, використати всієї поетичної творчости українського народу, — тому що наші писані памятки залишилися властиво тільки як околушки з багатого колись стола. Особливо часи великого лихоліття — доба після руїни княжої держави від XIV ст. до половини XVI ст. — стоять просто пустарем, якого історики літератури не вміли заповнити. Тим часом з погляду закономірности органічного розвитку й росту народу такої порожняви допустити не можна.

Тут то Грушевський висуває неписану (усну) творчість як таку, що мала б заповнити ті прогалини в історії духової творчости українського народу. Коли історики інших літератур (нпр. французької) можуть залишати усну свовесність фольклористам, етнольогам тощо, обмежуючись до писаної літератури як до літератури у властивому значенні, — українській усній словесності припадає цілком виняткова роля в історії української літератури. Тут історик ставить її нарівні з писаною („артистичною“) творчістю в тому переконанні, що тільки вони обидві разом можуть відслонити нам образ духового життя замерлих епох. А втім Грушевський і не відмежовує різко від себе тих обох віток літератури м. ін. з уваги на те, що впродовж століть українського літературного життя ми стрічаємося повсякчасно з явищем їх дифузії: і так найдавніша усна словесність залишила нестерті сліди в книжності княжих часів; знов же княжня література по розвалі княжої держави влилася в усну словесність, передавала їй мотиви й форми та оживляла її своїм духом, трансформуючи збірне духове життя. Одно слово, обидві галузі літератури творять „одну і нероздільну цілість“ (I, 7).

Правда, історики української літератури вже давніше високо цінили значення усної („народної“) словесности й присвячували їй чимало місця. Одначе усну словесність брали здебільшого в її

статистиці, тобто в теперішньому її вигляді, в такому стані, як її зібрано й списано. В „Історії укр. письменства“ Єфремова служить вона тільки за підмурівок до нової, відродженої літератури. З методологічного погляду далше пішли деякі історики російської літератури (Владиміров, Овсяніко-Куліковський, Келтуяла), що історію письменства попереджують розглядом усної словесности.

Грушевський ставить справу усної словесности на значно ширшій площині. Він робить рішучий зворот, намагаючись із на-верстовань пізніших часів, що насили на усній творчості, добути старші шари, які й можна було б прикласти до давніших епох, до згогадної доби їх народження. Він пересуває історію української літератури на цілі віки взад, відтворюючи усну словесність прадавньої родо-племінної доби та доби чорноморсько-дунайської.

Праця того роду надзвичайно складна й вимагає підготовної роботи багатьох дослідників. Не досить простудіювати зібраний уже словесний матеріал у його теперішньому стані. Реконструкція поетичної творчости на досвітках нашого духового життя можлива тільки за допомогою широко поставленої порівняльної методи та основного порівняння фольклору. Тут необхідне пізнання побуту, соціальних відносин і психології та творчости сучасних примітивних народів, щоб добути шляхом аналогії відповідні висновки щодо ранніх стадій життя й творчости українського народу. Далі, як допоміжний засіб мусять служити досліді над українським фольклором у найбільш відсталих частинах України, що зберегли чимало елементів стародавнього світогляду. Треба теж вивчати досліді над соціальними й духовими пережитками інших словянських і взагалі індо-європейських народів, зокрема народів суміжних з Україною.

Отаким шляхом студій над пережитками примітивної культури в нас і деінде та над життям і творчістю сучасних примітивних народів, шляхом порівняння української словесности з фольклором культурно відсталих народів дослідник доходить до того, щоб відтворити приблизний образ духового життя, світогляду та духової творчости далеких поколінь українського народу. Кажу „приблизний“, бо Грушевський сам не раз зазначає, що результати його дослідів бувають гіпотетичні там, де дана царина вимагає ще докладніших студій. У таких випадках він бодай порушує проблеми, що їх годі поминути мовчанкою, в тім переконанні, що вміле поставлення проблеми — це вже наполовину їх розв'язка.

З допомогою з'ясованої методи Грушевський дістає можливість розкрити широку картину поетичної родо-племінної доби з її колективістичними пережитками та магічним світоглядом, що проблискує в народньо-поетичнім календарнім репертуарі, в обрядових діях, танках, забавах, замовляннях, закляттях, похоронних голосіннях, а навіть у робочих піснях, де магічна сила музикального ритму вкупі з силою слова мають завдання прискорити

реалізацію бажаного явища; а далі чорноморсько-дунайської доби з циклем сільсько-господарської поезії та героїчним циклем, що відбиває в собі вікову боротьбу зо степом, даючи символічні образи змієборства (Кирило Кожом'яка).

Крім образу усної словесности століть, що випереджують добу української книжної літератури, Грушевський дає також спробу відтворення усної творчости „переходових століть (XIV — полов. XVI.), звязуючи таким чином княжу добу з добою першого українського відродження в другій половині XVI. ст. Тій добі присвячений IV-ий том „Історії укр. літ.“, що обіймає в ширших рамках усну словесність XIII—XVII. ст. Грушевський розкодить різко з іншими дослідниками та істориками літератури, вводячи до української літератури і билини, а то на тій основі, що вони були продуктом українським і як такі є документами колишнього українського духового життя й творчости: вони зберегли в собі чимало української епічної й пісенної традиції попередньої доби, а від себе передали чимало тем, образів і форм пізнішій народній творчості козацької доби.

Надзвичайно цікаві розділи IV-го тому, присвячені багатій усній творчості на релігійно-моральні теми, що відкриває нам процес творення релігійного світогляду українського народу. Дослідник висловлює жаль, що не знайшовся в нас творець, що звів би був до купи космогонічні легенди в одну суцільну „Книгу Буття“: „Як в героїчній епосі, так і в релігійній легенді процес циклізації не дійшов до кінця. У нас нема чогось подібного до фінської Калевали, а тільки багатий і різnorodний конгломерат релігійно-космогонічної легенди, — незвичайно інтересний, але досить таки трудний для досліду“ (IV, 438—439).

З поданого огляду бачимо, як Грушевський старався заповнити прогалини українського літературного і взагалі духового життя, почавши історію української поетичної творчости від світанку нашого життя та закладаючи так в „Історії української літератури“, як і в „Історії України-Руси“, сильні підвалини нашої вікової традиції. Щоправда, не все в тій величезній праці побудоване на непохитних підставах, зокрема I-ий том заторкнув чимало проблем, що чекають дослідників, одначе цілість — це величний, на жаль, незавершений будинок, що дає образ нашого безпереривного духового росту. Грушевський був свідомий того, що він подає не самий тільки „збір усталених фактів“ (I, 5) та виявляв велику дозу критицизму дослідника, що не хоче подавати за непорушне те, що для нього самого було тільки проблемою. Але в нього виявилася жагуча потреба синтези українського життя: іншим дослідникам залишилося вигладжувати нерівності в будові. Порушення безлічі проблем — це прегарний доказ того невпинного внутрішнього горіння, що було — як завважив у своїх споминах Ол. Лотоцький — таке характеристичне для всього життя Михайла Грушевського.

